

Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

V međunarodni naučni skup
Zlatibor 24-27. septembar 2011.

University of Belgrade
Faculty of Special Education and Rehabilitation

5th International Scientific Conference
Zlatibor 24-27. September 2011.

SPECIJALNA EDUKACIJA
I REHABILITACIJA *danas*
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION *today*

zbornik radova
proceedings

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

V međunarodni naučni skup
**SPECIJALNA EDUKACIJA I
REHABILITACIJA DANAS**

Zlatibor, 24-27. septembar 2011.

The Fifth International Scientific Conference
**SPECIAL EDUCATION AND
REHABILITATION TODAY**

Zlatibor, September, 24-27. 2011.

**Zbornik radova
Proceedings**

Beograd, 2011.

Belgrade, 2011

SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY

Zbornik radova
Proceedings

V međunarodni naučni skup
The Fifth International Scientific Conference
Zlatibor, 24-27. septembar 2011.

Izdavač/Publisher:

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation
Visokog Stevana 2, 11 000 Beograd
www.fasper.bg.ac.rs

Za izdavača/For publisher:

Prof. dr Jasmina Kovačević, dekan

Urednici:

Prof. dr Nenad Glumbić, Doc. dr Vesna Vučinić

Štampa/Printing:

AKADEMIJA

Beograd

Tiraž/Circulation: 300

ISBN

ULOGA PORODICE U RAZVIJANJU PROSOCIJALNOG PONAŠANJA DECE SA INTELEKTUALNOM OMETENOŠĆU

Marija Jelić

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

U radu se razmatra uloga porodice u razvijanju prosocijalnog ponašanja dece sa intelektualnom ometenošću. Pažnja je posvećena problemu definisanja i operacionalizacije prosocijalnog ponašanja. Razmatraju se i načini na koje roditelji mogu doprineti razvoju prosocijalnog ponašanja dece kroz pregled istraživanja čiji rezultati ukazuju na postojanje povezanosti prosocijalnog ponašanja dece sa intelektualnom ometenošću sa odnosima u porodici i funkcionisanjem deteta u njoj. Smatra se da između uticaja roditelja i prosocijalnog ponašanja dece sa intelektualnom ometenošću postoji recipročan odnos. Cilj ovog rada je da ukaže na značaj pozitivnih odnosa u porodici, posebno emocionalne razmene, u razvijanju prosocijalnog ponašanja dece sa intelektualnom ometenošću.

Ključne reči: prosocijalno ponašanje, deca sa intelektualnom ometenošću, roditelji, porodični odnosi.

ROSOCIJALNI RAZVOJ I PROSOCIJALNO PONAŠANJE

Prosocijalno ponašanje najčešće se definiše kao ponašanje čiji je cilj da se pomogne ili učini neka korist drugome (Eisenberg et al., 2006). Prosocijalno ponašanje obuhvata širok opseg ponašanja koja doprinose dobrobiti drugih, kao što su pružanje pomoći, saradnja i deljenje, spasavanje u opasnosti, različiti oblici psihosocijalne pomoći (Eisenberg et al., 2006).

Mnogi autori smatraju da poreklo prosocijalnog ponašanja treba tražiti u sposobnosti pojedinca da oseća empatiju, odnosno da posredno doživi iste emocije kao druga osoba U mnogim istraživanjima nađena je pozitivna veza između empatije i prosocijalnog ponašanja, što znači da je razvijanje empatijske osetljivosti važan preduslov prosocijalnog ponašanja (Eisenberg et al., 2006; Michalik et al., 2007).

Sa uzrastom, obim i intenzitet prosocijalnog ponašanja se povećava, a i motivacija za prosocijalnim ponašanjem se menja. Povećanje učestalosti prosocijalnog ponašanja se pre svega vezuje za socio-kognitivni razvoj uključujući razvoj procesa pažnje, razvoj evaluativnih procesa i procesa planiranja. Takođe, i emocionalni procesi (npr. emocionalna regulacija) i sve bolje razumevanje tuđih emocionalnih stanja doprinosi porastu prosocijalnog ponašanja kod dece (Eisenberg et al., 1996).

Kako su intelektualne, emocionalne i socijalne kompetncije uzajamno zavisne jasno je da se teškoće u kognitivnom razvoju, prouzrokovane intelektualnom ometenošću, reflektuju i na ostale aspekte razvoja i funkcionisanja dece sa intelektualnom ometenošću (IO). U tom smislu, ova deca pokazuju i manje razvijene prosocijalne veštine koje leže u osnovi prosocijalnog ponašanja.

PROSOCIJALNO PONAŠANJE DECE SA INTELEKTUALNOM OMETENOŠĆU

Zbog saznanjih ograničenja, deca sa IO imaju teškoće u svim pomenutim aspektima razvoja, odnosno kognitivnog, emocionalnog i socijalnog funkcionisanja. Ona kasne u

usvajanju samokontrole (Guralnick et al., 2006a; Baker et al., 2007; Brojčin, 2007) pokazuju viši nivo emocionalnih poteškoća i depresije (Einfeld & Tonge, 1996; Emerson, 2003; Cvitković, 2010), imaju teškoće u prepoznavanju i odgovaranju na emocije drugih (Bauminger et al., 2005; Fenning et al., 2011) i pokazuju niži nivo samopouzdanja od dece tipične populacije (Lackaye, 2006; Žic i Cvitković, 2011). Deficiti ili slabije razvijene sposobnosti i socijalne veštine koje leže u osnovi prosocijalnog ponašanja otežavaju socijalno prilagođavanje i interpersonalno funkcionisanje, što se manifestuje ispoljavanjem nepoželjnih oblika ponašanja (Baker et al. 2003; Emerson, 2003; Beck et al, 2004 Herring et al, 2006) i teškoćama u iniciranju i uspešnom održavanju interakcije sa vršnjacima i sa ostalim detetu važnim osobama (Gašić-Pavišić, 2002; Guralnick et al., 2006a; Leffert et al., 2010; Žic i Cvitković, 2011).

Iako socijalna interakcija dece sa intelektualnom ometenošću ima sličan razvoj i karakteristike kao i socijalna interakcija dece opšte populacije, njihovo socijalno ponašanje je ispod nivoa njihovog kognitivnog funkcionisanja (Guralnick & Weinhouse, 1984). Ovo je posebno uočljivo posmatranjem dece sa IO u nestrukturiranim aktivnostima, kao što je zajednička igra u grupi ili slobodna igra. Isto tako, u konfliktnim situacijama, čak i kada je njihov razvojni nivo ujednačen s onim kod dece tipičnog razvoja, deca sa IO primenjuju neodgovarajuće strategije koje iritiraju vršnjake i povećavaju mogućnost nastavka konflikta (Guralnick et al., 1998). Drugačije rečeno, ograničenja u kognitivnoj sferi umanjuju mogućnost dece sa IO da adekvatno interpretiraju socijalne situacije, a sami tim i razviju odgovarajuće veštine i strategije da prosocijalno odgovore na socijalne podsticaje (Bauminger et al., 2005; Leffert et al., 2010).

Međutim, iako su u mnogim istraživanjima pronađeni deficiti veština, deca s IO mogu imati više kapaciteta u ovom domenu nego što se to obično identifikuje. U prilog ovom su istaživanja koja su potvrdila da kroz strukturirane aktivnosti, treninge ili praksu, i uz pomoć odraslih, deca sa IO mogu da poboljšaju kvalitet svojih socijalnih odnosa i da nauče nove veštine (Guralnick et al., 2006b; Sheppard, 2006; Sukhodolsky & Butter, 2007).

Niži nivo prosocijalnih veština nije samo posledica nedostatka na strani deteta, već se radi o međusobnom uticaju između okoline, konteksta u kojem dete živi i samoga deteta.

PORODIČNI KONTEKST I PROSOCIJALNO PONAŠANJE DECE SA INTELEKTUALNOM OMETENOŠĆU

Kada je reč o prosocijalnom razvoju dece, porodica predstavlja temelje, na koje se kasnije nadovezuju vršnjaci i škola. Prosocijalni razvoj i ponašanje dece zavisi od opšteg odnosa roditelja prema detetu, vaspitnih stavova, tehnika disciplinovanja, vaspitnih stilova i postupaka, kao i od celokupne porodične klime (Eisenberg et al., 2006). Pristalice teorije socijalnog učenja, smatraju da se prosocijalno ponašanje, baš kao i agresivno, stiče procesima učenja i to pre svega modelovanjem (ugledanjem na uzor) i nagrađivanjem.

Deca se identifikuju sa emocionalno toplim i brižnim roditeljima tako što usvajaju obrasce roditeljskog ponašanja prema njima, i usvojene obrasce prenose u svoje odnose sa drugima. (Eisenberg et al., 1998). Ispoljavanje pozitivnih osećanja i prisni odnosi između roditelja i dece predstavljaju povoljnu osnovu da deca prihvate uticaje roditelja i ponašaju se prosocijalno ukoliko roditelji to od njih očekuju. Istraživanja u opštoj populaciji dece pokazuju da emocionalno topli i brižni roditelji doprinose usvajanju sposobnosti i veština koje leže u osnovi prosocijalnog ponašanja, kao što su: asertivnost, empatija, poštovanje socijalnih normi i pravila (Zhou et al., 2002, McDowell & Parke, 2005), samopuzdanje, bolje prepoznavanje i odgovaranje na emocije drugih (Pjurkovska-Petrović, 1995; Eisenberg et al., 1998).

Longitudinalnim praćenjem utvrđeno je da roditelji koji češće izražavaju i imenuju određene emocije i objašnjavaju ih u svakodnevnom razgovoru sa svojom decom, to deca, kako IO tako i tipične populacije, bolje upravljaju svojim emocijama i ispoljavaju prosocijalno ponašanje (Baker & Crnic, 2009; Fenning et al., 2011). Međutim, ovakva praksa češća je u porodicama dece tipičnog razvoja što ukazuje da roditelji IO dece, iako svesni teškoća koje njihova deca imaju u socijalnom ponašanju, ne uviđaju značaj koji klima i svakodnevni međusobni odnosi imaju na prosocijalno ponašanje njihove dece (Baker & Crnic, 2009) Odnos između negativnog ispoljavanja emocija roditelja i prosocijalnog ponašanja dece, može biti pozitivan ili negativan u zavisnosti od brojnih faktora, uključujući i sposobnost emocionalne regulacije deteta. S obzirom na to da deca sa IO, u odnosu na decu tipične populacije, pokazuju manji stepen emocionalne kontrole, izražavanje čak i minimalnog stepena prinude i negativnih emocija od strane roditelja, negativno je povezano sa njihovim prosocijalnim ponašanjem (Green & Baker, 2011)

Sem posrednog, prosocijalno ponašanje može se učiti i namrenim uticajima roditelja, primenom kažnjavanja ili nagrađivanja. Korišćenje pohvala i nagrada, kao i ispoljavanje ljubavi i pažnje doprinose razvoju samopoštovanja i prosocijalnog ponašanja dece. Postupci roditelja koji kontrolu detetovog ponašanja zasnivaju isključivo na primeni fizičkog kažnjavanja, kritici, naredbi i pretnji, kao i uskraćivanje pozitivnih potkrepljivača, pozitivno su povezani sa agresivnošću, a negativno sa brigom za drugoga i spremnošću za saradnju (Pjurkowska-Petrović, 1995). Već smo istakli da su deca sa IO posebno vulnerabilna kada su u pitanju postuci kontrole njihovog ponašanja putem prinude i negativnih stavova roditelja zbog čega ova vrsta disciplinovanja nije efikasna kada su u pitanju deca sa IO. Međutim, za prosocijalni razvoj dece posebno je važna indukcija, tehnika kojom roditelji ukazuju detetu na posledice njegovog ponašanja po druge, čime se uspostavlja povezanost između sopstvenih postupaka i stanja drugih. Ovim putem, roditelji kod dece podstiču empatiju, a istovremeno ono se upućuje na alternativno, adekvatnije ponašanje (Žiropada i Miočinović, 2007).

Ako se o stilovima vaspitanja govori u kategorijama demokratski, autoritarni, permisivni i nezainteresovani može se očekivati da prosocijalnom razvoju najviše pogoduje demokratski stil jer detetu dopušta izvesnu slobodu i samostalnost, ali zahteva i odgovornost, čime se stvaraju preduslovi za uspešnu komunikaciju i saradnju sa drugima. Deca iz ovih porodica pokazuju inicijativu, prijateljski su raspoložena prema drugima i spremna su da pruže pomoć (Steinberg, 2001). Iako je ovaj stil značajno prisutniji u populaciji roditelja dece tipične populacije (Cvitković, 2010), deca sa IO čiji roditelji neguju demokratski stil vaspitanja pokazuju viši nivo samopouzdanja i bolje su socijalno prilagođena od dece sa IO čiji roditelji ne primenjuju ovaj stil vaspitanja.

Roditelji dece sa IO, češće decu ili odbacuju ili se prema njima ophode previše zaštitnički (Vujačić, 2006; Wieland & Baker, 2010). Objašnjenje koje se nalazi u literaturi jeste da česti problemi u ponašanju koje ispoljavaju ova deca predstavljaju stresne situacije (Baker et al., 2003; Beck et al., 2004; Hastings 2002), koje roditelji nastoje da prevaziđu izbegavanjem, odnosno odbacivanjem deteta ili fizički i emotivno ekstremnim i iscrpljujućim angažovanjem. Međutim, daleko je značajniji nalaz da se prosocijalno ponašanje dece sa IO pokazalo kao negativni prediktor stresa u porodici (Beck et al., 2004). Ovi rezultati idu u prilog sve učestalijem stanovištu recipročnog uticaja, odnosno bidirekcionog odnosa roditelj-dete. U ovom pravcu su i nalazi o različitom odnosu između stilova vaspitanja i ponašanja dece sa IO. Istraživanja pokazuju da eksternalizovane probleme u ponašanju češće pokazuju deca sa IO autoritarnih roditelja, odnosno roditelja koji ispoljavaju manje pozitivnih osećanja i često kritikuju detete, dok ova povezanost nije

utvrđena sa permisivnim stilom vaspitanja (Greenberg et al.,2006; Hasting et al.,2006; Green & Baker, 2011). S druge strane, roditelji dece sa IO koji su neumereni u zadovoljavanju potreba, a skromni i popustljivi u zahtevima prema detetu (permisivni stil), pokazuju internalizovane probleme u ponašanju, imaju manjak inicijative i slabije se snalaze i funkcionišu u širem socijalnom okruženju (Dossetor et al., 1994; Lam et al., 2003; Cvitković, 2010). Nizak nivo samostalnosti ove dece vodi ka njihovoj produženoj zavisnosti od roditelji i ograničava mogućnost da nauče prosocijalne veštine neophodne za iniciranje i održavanje bliskih uzajamnih odnosa. Ishodi prezaštićenosti mogu biti sebičnost i naosetljivost za patnje drugih, ili preterana osetljivost, koja ponekad služi kao izgovor za izbegavanje onih koji su u nevolji (Joksimović, 1997).

Uobičajena praksa da se mladi sa IO oslobađaju obaveza i štite od neprijatnih strana života ili previše kritikuju, a retko podstiču, ometa njihov prosocijalni razvoj jer uskraćuje mogućnost sticanja iskustva, odnosno učenje i vežbanje veština koje su nužne za prosocijalno ponašanje.

UMESTO ZAKLJUČKA

Nalazi da međusobni uticaji problema u ponašanju dece sa IO i stresa roditelja na porodično funkcionisanje, kao i da prosocijalno ponašanje dece sa IO doprinosi boljoj klimi i odnosima u porodici, upućuju da su roditelji ciljana grupa rane intervencije. Podrška u prihvatanju realnih sposobnosti i kapaciteta deteta sa IO od strane članova porodice i izgrađivanje harmoničnih odnosa unutar porodice predstavljaju ključne tačke u podsticanju prosocijalnog i prevenciji asocijalnog ponašanja dece sa IO.

Dalja istraživanja trebalo bi da budu usmerena ne samo na sagledavanje uticaja roditelja na prosocijalno ponašanje dece, već i obrnuto, na uticaj prosocijalnog ponašanja dece sa IO na porodično funkcionisanje. Takođe, većina dosadašnjih istraživanja porodičnog konteksta fokusirana su na odnos majka-dete sa ometenošću, dok nedostaju empirijski podaci odnosa sa očevima, kao i sa braćom i sestrama.

LITERATURA

1. Baker, B. L., McIntyre L. L., Blacher J., Cmic K., Edelbrock C., & Low C. (2003). Preschool children with and without developmental delay: behavior problems and parenting stress over time. *Journal of Intellectual Disability Research* (Special issue on family research), 47, 217-230.
2. Baker, J. K., Fenning, R. M., Cmic, K. A., Baker B. L., & Blacher, J. (2007). Predication of social skills in 6-yearold children with and without developmental delays:contributions of early regulation and maternal scaffolding. *American Journal of Mental Retardation*, 112, 375-391.
3. Baker, J. K., & Cmic, K. A. (2009). Thinking about feelings: emotion focus in the parenting of children with early developmental risk. *Journal of Intellectual Disability Research*, 53, 450-462.
4. Bauminger, N., Edelsztein, H. S., & Morash, J. (2005). Social information processing and emotional understanding in children with LD. *Journal of Learning Disability*., 38, 45-61.
5. Brojčin, B. (2007). Pragmatska kompetencija dece sa lakom mentalnom retardacijom, *Doktorska disertacija*, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu.
6. Beck, A., Hastings, R. P., Daley, D., & Stevenson, J. (2004). Pro-social behaviour and behaviour problems independently predict maternal stress. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 29, (4), 339-349.
7. Cvitković, D. (2010). Anksioznost i obiteljska klima kod djece s teškoćama učenja. *Doktorska disertacija*, Edukacijskorehabilitacijski fakultet, Sveučilišta u Zagrebu.
8. Dossetor, D. R., Nicol, A. R., & Stretch, D. D. (1994). A study of expressed emotion in the parental primary carers of adolescents with intellectual impairment. *Journal of Intellectual Disability Research*, 38, 487-499.

9. Einfeld, S. L. & Tonge, B. J. (1996). Population prevalence of psychopathology in children and adolescents with intellectual disability. II. Epidemiological findings. *Journal of Intellectual Disability Research*, 40, 99-109.
10. Eisenberg, N., Fabes, R. A., Murphy, B., Karbon, M., Smith, M., & Maszk, P. (1996). The relations of children's dispositional empathy-related responding to their emotionality, regulation, and social functioning. *Developmental Psychology*, 32, 195-209.
11. Eisenberg N., Cumberland A., & Spinrad T. L. (1998). Parental socialization of emotion. *Psychological Inquiry*, 9, 241-273.
12. Eisenberg, N., Fabes, R. A., & Spinrad, T. L. (2006). Prosocial behavior. In N. Eisenberg (Vol. Ed.), and W. Damon, & R. M. Lerner (Series Eds.), *Handbook of child psychology: Vol. 3. social, emotional, and personality development* (6th ed., pp. 646-718). New York: Wiley.
13. Emerson, E. (2003). Prevalence of psychiatric disorders in children and adolescents with and without intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 47, 51-68.
14. Fenning, R., Baker, B. L., & Juvonen J. (2011). Emotion discourse, social cognition, and social skills outcomes in children with and without developmental delays. *Child Development*, Vol. 82, 2, 717-731.
15. Green, S., & Baker, B. (2011). Parents' emotion expression as a predictor of child's social competence: children with or without intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, Vol. 55, No. 3, 324-338.
16. Greenberg, S., Mailick Seltzer, M., Hong, J. & Orsmond, G. (2006). Bidirectional effects of expressed emotion and behavior problems and symptoms in adolescents and adults with autism. *American Journal on Mental Retardation*, Vol. 111, 4, 229-249
17. Gašić-Pavišić, S. (2002). Vršnjačko socijalno ponašanje dece sa smetnjama u razvoju. *Nastava i vaspitanje*, 5, 452-469.
18. Guralnick, M. J., & Weinhouse, E. M. (1984). Peer-related social interactions of developmentally delayed young children: Development and characteristics. *Developmental Psychology*, 20, 815 - 827.
19. Guralnick, M. J., Paul-Brown D., Groom J. M., Booth C. L., Hammond M. A., Tupper D. B. et al. (1998). Conflict resolution patterns of preschool children with and without developmental delays in heterogeneous playgroups. *Early Education and Development*, 9, 49-77.
20. Guralnick, M. J., Hammond, M. A., Connor, R.T., & Neville, B. (2006a). Stability, change, and correlates of the peer relationships of young children with mild developmental delays. *Child Development*, 77, 312-324.
21. Guralnick, M. J., Connor, R.T., Neville, B., & Hammond, M. A. (2006b). Promoting the peer-related social development of young children with mild developmental delays: effectiveness of a comprehensive intervention. *American Journal on Mental Retardation*, 111, 336-356.
22. Hastings, R, P, (2002). Parental stress and behaviour problems of children with developmental disability. *Journal of Intelectuat & Developmental Disability*, 27, 149-160.
23. Herring, K.S., Gray, J., Taffe, B., Tonge, D., Sweeney & Einfeld, S. (2006). Behaviour and emotional problems in toddlers with pervasive developmental disorders and developmental delay: associations with parental mental health and family functioning. *Journal of Intellectual Disability Research*, Vol. 50, 874-882.
24. Joksimović, S. (1997). *Altruizam i vaspitanje*, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja
25. Lackaye, T., Margalit M., Ziv O., & Ziman, T. (2006). Comparisons of Self-Efficacy, Mood, Effort, and Hope Between Students with Learning Disabilities and Their Non-LD-Matched Peers. *Learning Disabilities Research & Practice*, 21, 2, 111-121
26. Lam, D., Giles, A., & Lavander, A. (2003). Carers' expressed emotion, appraisal of behavior problems and stress in children attending schools for learning disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 27, 456-463.
27. Leffert, J.S, Siperstein, G.N., & Widaman, K. F. (2010). Social perception in children with intellectual disabilities: the interpretation of benign and hostile intentions. *Journal of Intellectual Disability Research*, vol. 54 pp 168-180.
28. McDowell, J. D., & Parke, R. D. (2005). Parental control and affect as predictors of children's display rule use and social competence with peers. *Social Development*, 14, 440-57.

29. Michalik, N. M., Eisenberg, N., Spinrad, T. L., Ladd, B., Thompson, M., & Valiente C. (2007). Longitudinal relations among parental emotional expressivity and sympathy and prosocial behavior in adolescence. *Social Development*, 16, 286-309.
30. Pjurkovska-Petrović, K. (1995): Uloga porodice u razvoju prosocijalne orijentacije mladih. *Зборник Института за педагошка истраживања, бр. 27, стр. 45-64.*
31. Sheppard, L. (2006). Growing pains: a personal development program for students with intellectual and developmental disabilities in a specialist school. *Journal of Intellectual Disabilities*, 10(2), 121-142.
32. Steinberg, L. (2001). We know some things: Parent-adolescent relationships in retrospect and prospect. *Journal of Research on Adolescence*, Vol. 11, 1-19.
33. Sukhodolsky, D. G., & Butter, E. (2007). Social Skills Training for Children with Intellectual Disabilities. In J. W. Jacobson and J. A. Mulick (Eds.), *Handbook of Mental Retardation and Developmental Disabilities* (pp. 601-618). New York: Kluwer.
34. Vujačić, M. (2006). Problemi i perspektive dece sa posebnim potrebama. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 1, 190-204.
35. Wieland, N., & Baker, B. L. (2010). The role of marital quality and spousal support in behavior problems of children with and without intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 54, 620-633.
36. Zhou, Q., Eisenberg, N., Losoya, S. H., Fabes, R. A., Resiser M., Guthrie I. K. et al. (2002). The relations of parental warmth and positive expressiveness to children's empathy-related responding and social functioning: a longitudinal study. *Child Development*, 73, 893-915.
37. Žic, A. i D. Cvitković (2011). Razlike u procjenama adaptivnog ponašanja djece s teškoćama u školskom okruženju. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, Vol 47, br. 1, str. 109-127.
38. Žiropađa, LJ. i Miočinović, LJ. (2007). *Razvojna psihologija*, Beograd: Čigoja.

THE ROLE OF FAMILY IN THE DEVELOPMENT OF PROSOCIAL BEHAVIOR IN CHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITY

Marija Jelić¹

University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

The paper considers the role of family in the development of prosocial behavior of children with intellectual disability. Attention first focuses on the issue of prosocial behavior defining and making it operational. Next consideration is given to the ways that parents may influence a child's prosocial behavior opting on a review of the research findings whose results indicate that there exists correlation between prosocial behavior of children with intellectual disability and particular variables of the relationship processes that characterize the family system. It is thought that between the influence of the parents and prosocial behavior of children with intellectual disability there is mutual relationship. The aim of the paper is to highlight the importance of positive aspects of the family environment, particularly affective expression and relationship quality, in the development of prosocial behavior in children with intellectual disability.

Keywords: *prosocial behavior, children with intellectual disability, parents, family relationship.*